

*О.В. КОВАЛЕНКО, кандидат економічних наук,
провідний науковий співробітник
Інститут продовольчих ресурсів НААН
В.П. СЛАВОВ, доктор сільськогосподарських наук,
професор, член-кореспондент НААН
О.І. ШУБЕНКО, кандидат біологічних наук, доцент
Житомирський національний агроекологічний університет*

Формування ринкової ціни продукції переробки молока

Постановка проблеми. Ринок молока і молочних продуктів є невід'ємною частиною світового господарства. Масовість споживання, соціальна значимість, слабоеластичний попит, високий ступінь державного регулювання робить ринок цієї продукції особливим як на національному, так і глобальному рівнях господарських відносин.

Складний механізм взаємин між виробниками, первинними споживачами молока (заготівельниками й переробниками) та його покупцями в умовах конкурентного середовища має низку прихованих проблем і, наразі, не дає чіткого уявлення щодо зв'язку між реальними витратами сільгоспвиробників молочної сировини й формуванням ціни кінцевої молочної продукції на етапах технологічного ланцюга виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над проблемою формування цін у галузях агропродовольчого комплексу працює чимало вітчизняних і зарубіжних учених. Найбільш вагомими є розробки І.І. Лукінова [4], Ю.О. Лупенка [8], В.Я. Месель-Веселяка [8, 10], М.Я. Дем'яненка, М.Й. Маліка, Г.М. Підлісецького, П.Т. Саблука, М.М. Федорова, О.Г. Шпикуляка [10] та інших учених. Водночас відсутність чіткого механізму формування ціни продукції переробки молока у технологічному ланцюгу: виробницт-

во – заготівля – переробка – оптова торгівля – роздрібна торгівля зумовлює необхідність поглиблення досліджень. Нині вартість молочних продуктів в Україні досить висока й постійно зростає, а рентабельність виробництва молока-сировини вкрай низька. Якщо у 1990 році в сільськогосподарських підприємствах цей показник становив 32,2%, то в наступні роки виробництво молока стало збитковим, що є одним із ключових чинників різкого скорочення поголів'я молочного стада.

Мета статті – розглянути кон'юнктуру ринку та сучасний механізм формування ринкових цін молочної продукції, обґрунтувати необхідність удосконалення механізму ціноутворення в технологічному ланцюгу від виробництва до одержання кінцевої продукції переробки молока.

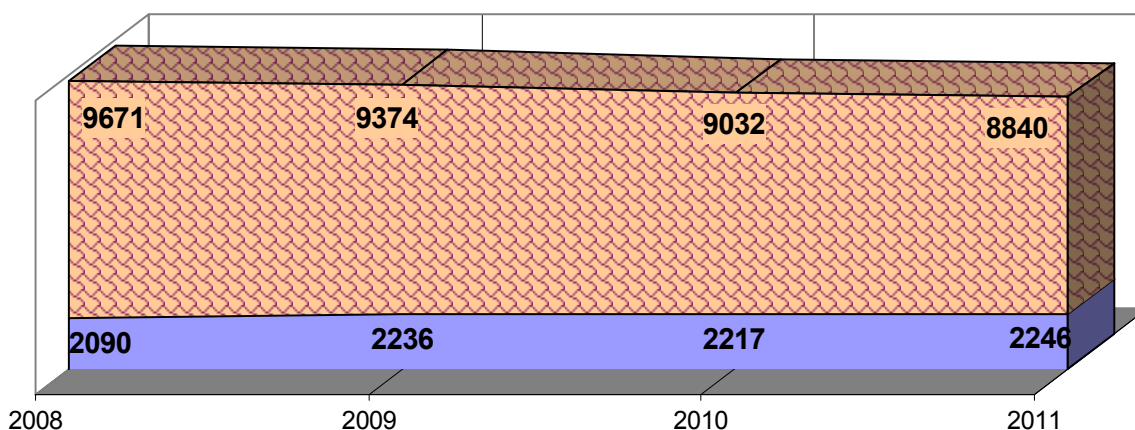
Виклад основних результатів дослідження. Україна має чи не найкращі умови у світі для виробництва молока та молочних продуктів, але проблему насиченості ними ринку не вдалося повною мірою розв'язати навіть у найсприятливіші для розвитку молочного господарства роки. За підрахунками фахівців, раціональна норма річного споживання молочних продуктів у перерахунку на молоко становить 438 кг на одну особу, у тому числі молока – 182 кг; масла – 5,5; кисломолочного сиру – 7,3; сметани – 6,5; сиру твердого – 6,5; молока знежиреного та продукції з нього – 15,9 кг [5]. Водночас рівень

споживання молочної продукції в Україні вкрай недостатній – у 2011 році цей показник становив 204,9 кг на одну особу.

За пореформений період економічна ефективність виробництва молочної сировини в Україні відчутно знизилася. Молочне скотарство, що створює вихідну продукцію для харчування населення, залишається високозатратною галуззю за всіма елементами витрат. Протягом останніх 20 років поголів'я великої рогатої худоби у країні зменшилося в 5,1 раза, у тому числі корів – у 3,2 раза. Змінилася й структура утримання худоби. Якщо в 1990 році у колективних сільськогосподарських підприємствах утримувалося 85,6% молочної худоби від усього поголів'я тварин, то у 2010 році в цілому по галузі – лише 34%. Згідно з переписом худоби та птиці в усіх категоріях господарств, який

здійснювався в Україні у 2012 році, щільність поголів'я великої рогатої худоби, у тому числі корів, порівняно з країнами європейського простору демонструє значне відставання.

Середній показник щільності поголів'я великої рогатої худоби в країнах ЄС і в Білорусі перевищує аналогічний показник по Україні більше ніж у 3,5 раза, у тому числі по щільності поголів'я корів – майже в 2 рази. Останнє в усіх категоріях господарств України щорічно скорочується й у 2012 році становило трохи більше 2,5 млн гол. Тенденція до зниження поголів'я корів продовжує зберігатися. Однак це не завадило утримувати обсяги виробництва молока протягом останніх п'яти років на рівні 11,0 млн т. При цьому близько 80% молочної сировини виробляли господарства населення (рис. 1).

■ Виробництво молока господарствами населення, тис. тонн

■ Виробництво молока сільськогосподарськими підприємствами, тис. тонн

Рис. 1. Розвиток сировинної бази молокопереробки в Україні у 2008–2011 рр. *

Джерело: Сформовано за даними Державної служби статистики України.

Середні ціни закупівлі молока переробними підприємствами підвищилися з 54,54 грн за 1 ц у 2000 році до 273,6 грн у 2011-му, в якому сільськогосподарські підприємства реалізовували молоко за ціною 309,91 грн/ц, а господарства населення – за ціною 230,95 грн/ц. В окремі роки закупівельна ціна навіть знижувалися – у 2002 році проти 2001-го на 8,38 грн, або на 14%, що призвело до зростання збитковості молока тільки за один рік на 13 пунктів, а відтак – до зменшення його виробництва.

За підрахунками фахівців, тенденція до підвищення собівартості виробництва молочної сировини матиме місце в господарствах усіх типорозмірів, однак нижчими витрати на одиницю продукції передбачаються у сільськогосподарських підприємствах із вищим рівнем концентрації поголів'я худоби, де впроваджуватиметься досконаліша технологія утримання корів, використовуватимуться високопродуктивні засоби механізації. Зокрема на фермах із поголів'ям 400 корів витрати для одержання 1 ц молока

становитимуть на 17% менше (близько 50 грн), ніж на фермах із наявністю 100 корів. Основні показники, що впливатимуть на

ефективність розвитку молочного скотарства залежно від типорозмірів ферм, наведено у таблиці 1.

1. Показники ефективності розвитку молочного скотарства

Показник	Типорозміри ферм, гол.		
	400	300	100
Собівартість 1 ц молока, грн	236,3	247,9	283,8
Закупівельна ціна 1 ц молока, грн: еквівалентна (норма прибутку – 7,5%) розширеного відтворення:	274,2	225,39	322,35
1 варіант (норма прибутку – 10%)	286,94	297,89	335,21
2 варіант (норма прибутку – 15%)	312,28	322,89	360,94

Джерело: Ціноутворення та нормативні витрати в сільському господарстві : теорія, методологія, практика; за ред. П.Т. Саблука, Ю.Ф. Мельника та ін. – Т. 2. – К. : ННЦ ІАЕ. – 2008. – С. 620.

Очевидно, що господарствам населення складно змагатися з великими підприємствами за зниження собівартості молочної сировини, а встановлені державою рівні закупівельних цін фактично не покривають витрат на її виробництво. Українські фермери запевняють, що можуть запропонувати високоякісне молоко й у достатній кількості, але умови закупівельників неприйнятні. У липні 2012 року сільськогосподарські підприємства реалізовували молоко за ціною 3,10 грн/л, а в господарствах населення заготівельники купували його за ціною, менше 2 грн/л, тоді як собівартість молока становила 3,68 грн/л [1].

Отже, ключовими проблемами, що існують нині у молокопродуктовому підкомплексі України, є дефіцит обсягів молока для переробки в якісні молочні вироби, а

також невідповідність ціни молока витратам на його виробництво. У свою чергу ці проблеми як каталізатор провокують виникнення інших проблемних моментів, що потребують розв'язання. Взяти хоча б таке: для виробництва якісного вітчизняного вершкового масла молока мало б вистачити, однак, як стверджують експерти, "корови в Україні є, а вершків у маслі бракує" [1]. Враховуючи цю обставину, а також зважаючи на низьку купівельну спроможність населення, відповідно виробників є введення в готову молочну продукцію рослинних жирів, різноманітних заміників молока, ароматизаторів. Таким чином, зростає асортимент виробництва молочних товарів із високим рівнем рентабельності, які не завжди відповідають якісним параметрам (рис. 2).

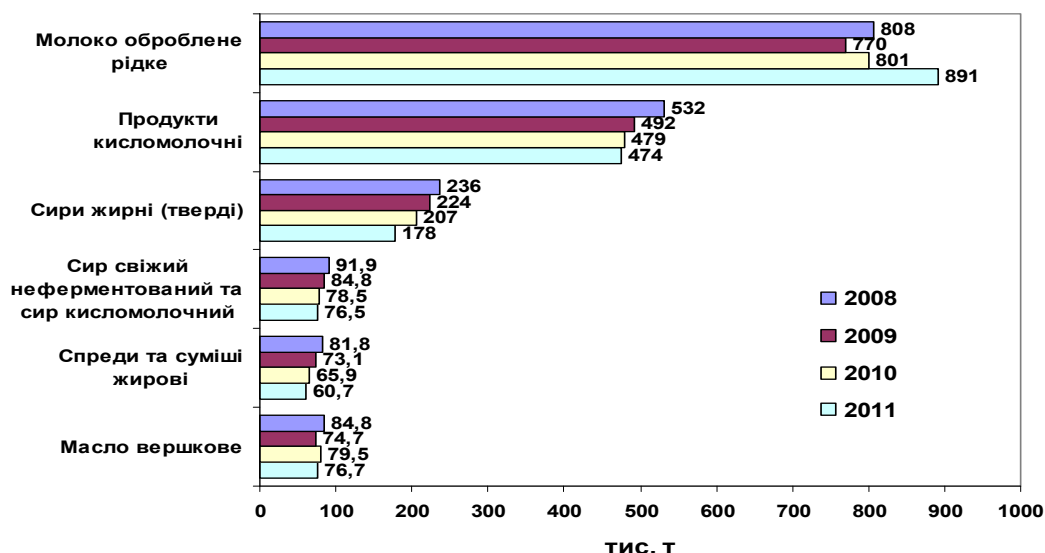

Рис. 2. Асортимент і динаміка виробництва молочної продукції в Україні

Джерело: Сформовано за даними Державної служби статистики України.

За підсумками діяльності молокопереробних підприємств, у 2011 році проти минуло-

го року виробництво жирних сирів скоротилося на 6%, кисломолочних продуктів – на

5%. Протягом січня–вересня 2012 року обробленого молока виробили на 6,1% більше, ніж за відповідний період 2011 року, а масла вершкового – на 14,7% більше.

Найбільш молокомісткими групами продуктів, що виробляються переробними підприємствами України й потребують великої кількості сирого молока, є вершкове масло, рідке оброблене молоко, кисломолочні продукти, жирні тверді сири. Тому підвищення цін на цю продукцію напряму пов'язане з подорожчанням саме молока.

Середні роздрібні ціни для населення у 2010–2012 роках підвищилися: на молоко оброблене рідке – на 24,5%; кисломолочну продукцію – на 29,6; сири тверді – на 32,7; сири м'які – на 45,9; сметану – на 29,2; масло вершкове – на 41,4%. Сезонні коливання роздрібних цін протягом кожного маркетингового року можуть змінюватися у межах 1–10%.

Сучасна промислова переробка молока – це складний комплекс взаємозв'язаних хімічних, фізико-хімічних, мікробіологічних, біохімічних, біотехнологічних, теплофізичних та інших трудомістких і специфічних технологічних процесів. У виробництві питного молока й кисломолочних продуктів використовуються всі компоненти молока. Виробництво вершків, сметани, кисломолочного сиру, масла, твердого сиру ґрунтується на переробці окремих компонентів молока [5]. Водночас на кожному окремому етапі технологічного ланцюга криються приховані можливості необґрунтованого підвищення рентабельності виробництва молочної

продукції, що часто негативно позначається не лише на добробуті та здоров'ї споживачів, а й доходах господарств населення – виробників молочної сировини, і розвитку всієї галузі молочного скотарства в цілому. Тому механізм формування ціни для кожного компонента переробки молока потребує ретельного дослідження, однак ускладнюється обмеженим доступом до аналітичних даних від приватних підприємств.

Головним критерієм формування цін на молоко, що підлягає заготівлі, є його жирність. В Україні базова жирність молока, що приймається від населення, становить 3,4%. Діючі норми, визначені національним стандартом ДСТУ3662–97 "Молоко коров'яче незбиране. Вимоги при закупівлі", декларують вимоги до показників якості молочної сировини. На жаль, більшість вказаних параметрів важко контролювати, особливо в умовах виробництва значної частини молочної сировини у господарствах населення. При оцінці якості молока, що приймається від населення, як правило, перевіряється лише жирність молока, його кислотність і вміст вологи. В Україні "умови утримання худоби, технологія доїння та технічні можливості холодильного зберігання молока далекі від прийнятих у розвинутих країнах" [2, 11].

Узагальнення результатів досліджень, проведених у ряді молокопереробних підприємств Житомирської області, дало змогу сформуванню структури собівартості й проаналізувати процес формування ціни молока питного (табл. 2).

2. Формування собівартості та ціни 1 л молока питного жирністю 2,5%

Стаття витрат	Сума, грн / л	Часка від виробничої собівартості переробки, %
Переробка молока		
Витрати сировини		
Закупівля молока у населення з базисною жирністю 3,4%	2,2	–
Транспортно-заготівельні витрати	0,8	–
<i>Всього витрат молочної сировини</i>	3,0	60
Електроенергія	0,77	15
Оплата праці	0,62	12
Загальновиробничі витрати	0,15	3
Інші витрати	0,52	10
Виробнича собівартість переробки	5,16	100
Прибуток молокопереробки	1,19	–
Оптово-відпускна ціна	6,35	–
Рентабельність молокопереробки	–	23

Торгівля		
Витрати на транспортування питного молока	1,5	–
Прибуток торгівлі	0,65	
Роздрібна ціна	8,50	–
Рентабельність торгівлі	–	10,2

Джерело: Власні розрахунки.

Отже, у структурі собівартості переробки 1 л питного молока жирністю 2,5% міститься 60% (3,0 грн) вартості молочної сировини жирністю 3,4%, з них: 44% (2,2 грн) – ціна сільгоспвиробника і 16% (0,8 грн) – ціна заготівельника, 40% – становлять витрати на електроенергію, оплату праці, загальновиробничі й інші витрати. Одразу привертає увагу те, що у розрахунку собівартості не враховується зменшення жирності у процесі пастеризації молока з 3,4 до 2,5%. Не складно підрахувати, що втрата 0,9% жирності – це фактично близько 250 мл молока, не враховані в доходах сільгоспвиробника, який і без того працює у збиток. Приховані жирності – це один із можливих шляхів підвищення рентабельності молокопереробки, яка нині становить близько 23%, а рентабельність торгівлі – 10,2%.

Для досягнення поставленої мети нами досліджено також ринок вершкового масла, обсяги споживання якого населенням стабільно знижуються, та простежено процес формування ціни його виробництва як найбільш дорогої жиромісткої продукції у ланцюгу: сільгоспвиробник – заготівля – переробка.

Виробництво вершкового масла в Україні, як і місткість ринку, протягом 2007–2011 років ритмічно падало. Так, якщо в 2007 році внутрішнє виробництво становило 100 тис. т продукції, то вже за підсумками 2011 року цей показник скоротився до 76,7 тис. т. Поставки на експорт упродовж зазначеного періоду коливалися – з майже 4 тис. т у 2007-му до 6,1 тис. т у 2008 році, зниження у 2009-му до 0,9 і 2,5 тис. т у 2011 році. Прямо пропорційні показники імпорту: стрибок у 2009 році до 16,3 тис. т і досить скромні 4 тис. т масла у 2011-му [9].

Хоча в Україні працює близько 150 підприємств із виробництва вершкового масла, половину всього обсягу виробляють 20 заводів. Лідери ринку визначилися вже давно

й останніми роками істотних змін у складі його учасників не спостерігалось. Серед провідних гравців можна виділити чотири компанії з ринковою часткою понад 5%: "Укрпродукт Груп" з часткою ринку 7,9%; "Люстдорф" – 5,8; Житомирський маслозавод і "Молочний альянс" – частка обох компаній приблизно по 5% [7].

Спадаюча місткість ринку доводить про те, що збіднілий у період кризи український споживач дедалі рідше вживає вершкове масло, дехто зовсім відмовився від цього продукту, або перейшов на дешевші спреди. Індекс цін виробників вершкового масла за 2010–2011 роки виріс у цілому на 6,2%, тоді як ціна молока – на 8%.

Оптово-відпускна ціна масла вершкового протягом 2011 року була нестабільною. Якщо у січні вона становила 43-44 грн/кг, то в лютому знизилася до 39-40 грн/кг [7].

У 2012 році динаміка оптово-відпускних цін на українському ринку вершкового масла відображала не зовсім логічні метаморфози. Так, у січні масло подорожчало на 25%, до майже 58 грн/кг, що стало несподіванкою для учасників ринку. Вже у жовтні цього ж року оптово-відпускна ціна на вершкове масло впала до 46,99 грн/кг, що на 1,95 грн менше, ніж на аналогічну дату 2011 року.

Якість масла та його стійкість до тривалого зберігання значною мірою залежать від якості молока й вершків, з яких його виробляють. У цілому вимоги до масла, що регламентуються чинним ДСТУ 4399:2005 "Масло вершкове", передбачають використання для виробництва цього кисломолочного продукту коров'яче молоко не нижче першого ґатунку.

У середньому на 1 кг масла вершкового витрачається 22,5 л молочної сировини базовою жирністю 3,4% (табл. 3).

3. Формування виробничої собівартості 1 кг масла вершкового

Стаття витрат	Кількість, л	Сума, грн / кг	Частка в структурі, %
Витрати сировини			
Закупівля молока у населення з базисною жирністю 3,4%	22,5	49,5	–
Транспортно-заготівельні витрати	22,5	18	–
<i>Всього сировини у т.ч.:</i>		67,5	–
– вершки	2,3	23,63	50
– відвійки (супутня продукція, що повертається на переробку)	20,2	– 43,88	–
Електроенергія	x	7,1	15
Зарплата	x	5,7	12
Технологічні витрати	x	4,7	10
Загальнозаводські	x	1,4	3
Інші витрати	x	4,7	10
Виробнича собівартість	x	47,25	100

Джерело: Власні розрахунки.

У структурі собівартості масла вартість сировини займає 50%. Слід зазначити, що 2/3 білкової частини молока (відвійки) після переробки повертається у виробництво для створення іншої продукції, яка є джерелом додаткового прибутку переробних підприємств.

На відміну від сільгоспвиробників, у молокопереробних підприємств існують різні варіанти одержання додаткових прибутків. Лише на одній операції розфасування 20 т (вантажомісткість фури) масла у пачки з моноліту підприємство після його реалізації може мати близько 60% прибутку. Інший спосіб – перероблення чистого вершкового масла на бутербродне з додаванням до нього 30% рослинних жирів. Так, із 20 т (одна фура) купленого за оптовою ціною масла (в середньому 50 грн/кг) можна одержати додатково 6 т готового продукту і відповідно понад 50% валового прибутку, тоді як для виготовлення цієї ж кількості натурального вершкового масла необхідно заготовити й доставити на завод 135 т молока.

Висновки. Величина валового прибутку, одержаного господарюючим суб'єктом на сучасному ринку, залежить від ряду факторів:

виду, якості та цільового призначення продукту;

місця суб'єкта господарювання в ланцюгу формування ціни кінцевого продукту, або від ефективності здійснюваного виду діяльності;

механізму державного регулювання цін на окремі групи продуктів.

Очевидно, що система ціноутворення продукції переробки молока потребує ретельного контролю і як об'єкт державного регулювання – вдосконалення організаційно-економічного механізму формування цін молочної продукції з метою захисту інтересів сільгоспвиробників та споживачів. Експерти одностайно погоджуються щодо необхідності державної підтримки виробництва молочної сировини, однак здебільшого йдеться про зміну механізму дотацій для виробників молока, який поки що не став активним стимулятором розвитку аграрного виробництва: кількість сільськогосподарських виробників зменшується, поголів'я молочного стада невпинно скорочується, якість молока не поліпшується.

На державному рівні були розроблені й прийняті галузева Програма розвитку молочного скотарства України до 2015 року і Державна цільова економічна програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року [3, 6], які через відсутність фінансування фактично не були активізовані (остання втратила чинність 22.06.2011 р.). Процес державної підтримки обмежувався поверненням ПДВ за продане молоко. Не варто очікувати якихось позитивних зрушень, зневажаючи проблемами та не вживаючи жодних заходів для їх розв'язання.

Імперативи щодо виведення галузі молочного скотарства із кризи, зокрема у напрямі оптимального поєднання промислового й аграрного виробництва, сформульовані "Стратегічними напрямками розвитку сільського господарства України на період до 2020 року"

[8]. Разом із тим, на нашу думку, наголос нині слід зробити на вдосконаленні організаційно-економічного механізму формування цін продукції переробки молока, який має враховувати виконання таких завдань:

здійснювати контроль за кількістю закупленого переробними підприємствами сирого молока і відповідно кількістю кінцевої молочної продукції з метою підвищення відповідальності переробників за якість продукції, особливо тієї, де використовуються різні білкові добавки, наповнювачі, барвники, ароматизатори тощо;

забезпечити паритетність цін між сільськогосподарською та промисловою продукцією, запобігати викривленню реальної вартості,

створеної окремими ланками технологічного ланцюга;

зобов'язати підприємців, які орендують землю для вирощування зернових, утримувати певну кількість поголів'я худоби. Розрахунки показують, що об'єктивним навантаженням на кожні 100 га сільгоспугідь є 50 гол. великої рогатої худоби. Така щільність дає змогу вести органічне виробництво і спеціалізуватися на вирощуванні продукції рослинництва без втрат для скотарства;

сприяти створенню виробничих кооперативів для надання допомоги господарствам населення та ведення бізнесу на всіх етапах виробництва аграрної продукції.

Список використаних джерел

1. Більше половини вершкового масла в Україні неякісна // Економічна правда. – 15 лип. 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2012/07/15/329411/>.
2. *Вербицкий С.* Всем знакомый продукт / С. Вербицкий, Л. Тесленко, О. Капась // FOOD Technologies & Equipment. – Декабрь 2012. – С. 30-34.
3. Державна цільова економічна програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року. Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 черв. 2009 р. № 557. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/557-2009-%D0%BF>.
4. *Лукинов І.І.* Вибрані твори / І.І. Лукинов. – У 2-х кн. – Кн. 1. – К.: ІАЕ, 2008. – С. 633.
5. *Машкін М.І.* Технологія виробництва молока і молочних продуктів: навч. вид. / М.І. Машкін, Н.М. Париш. – К.: Вища освіта, 2006. – 352 с.
6. Про затвердження галузевої Програми розвитку молочного скотарства України до 2015 року: Наказ Міністерства аграрної політики України №886/128 від 10.12.2007 р. – Режим доступу: <http://www.ligazakon.ua>.
7. *Соколов А.* Масло вниз: производство сливочного масла в Украине падает / А. Соколов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.ukrapk.com.ua/info/novosti/8-novosti-apk/323-new1-200312.html>.
8. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ “ІАЕ”, 2012. – 182 с.
9. У поточному році виробництво вершкового масла збільшилося майже на 15% // Уряд. портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245713432.
10. Ціноутворення та нормативні витрати в сільському господарстві: теорія, методологія, практика; за ред. П.Т. Саблука, Ю.Ф. Мельника та ін. – Т. 2. – К.: ННЦ ІАЕ. – 2008. – 650 с.
11. Economy-wide effects of agricultural policies in oecd countries: simulation results with walras / John P. Martin, Jean-Marc Burniaux, Francois Delorme, Ian Lienert and Dominique van der Mensbrugge // <http://www1.oecd.org/eco/outlook/34317778.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2013 р.

* * *